

740 ÉVES A „DÁN ARANYBULLA”

KÉPES GYÖRGY

Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja

A SZERZŐ:

DR. KÉPES GYÖRGY

HABILITÁLT EGYETEMI DOCENS
ELTE ÁJK MAGYAR ÁLLAM- ÉS
JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

KEPES.GYORGY@AJK.ELTE.HU

2022. augusztus 8.

1286. november 22-ének reggelén szerzetesi ruhába öltözött fegyveresek Finderupban meggyilkolták a szögletesre vágatott pénzerméiről Erik Klipping („Pénzvágó Erik”) néven ismertté vált V. Erik dán királyt. A merénylet közvetlen oka minden bizonnyal Erik népszerűtlen pénzügyi politikája volt: a pénzermékből utólagosan levágotott ezüstdarabok beolvasztásával, azaz a pénz értékének rontásával próbálta a királyi kincstárat bevételhez juttatni.

V. Erik válságos időszakban, gyermekként lett Dánia királya.

1241-ben elhunyt nagyapja, II. Valdemár, aki elkövette azt a – középkori uralkodókra jellemző – hibát, hogy egyik fiát sem akarta kirekeszteni a hatalomból. Halála után így a központi hatalom meggyengült. Helle Vogt koppenhágai jogtörténész professor 2022. március 31-én az MTA Felolvasótermében tartott előadásában a rydi apátság évkönyvéből idézett: *„A dánok egymásnak estek, a környező országok kacagásban törtek ki”.*

A Valdemárok kora néven ismert periódus (1157-1241) békés időszak volt

Dánia történelmében, amelyet a központi hatalom és az egyház együttműködése, a gazdaság és a jog (tartományi jogkönyvek összeállítása) fejlődése jellemez. Ezt váltotta fel a II. Valdemár három törvényes fia (IV. Erik, Ábel és I. Kristóf) közötti, leginkább a viking korszak hatalmi széttagoltságára emlékeztető kegyetlen trónviszály, amely a dán társadalmat is megosztotta.

1250-ben Ábel megölette IV. Eriket, majd két évvel később egy hadjáratban ő is meghalt.

Innentől Ábel fiai és Kristóf között folyt a küzdelem az országért, melyben a trónkövetelők adómentesség és más privilégiumok biztosításával próbálták a befolyásos nemzetségeket maguk mellé állítani, míg az ellenfél híveit felségvétségű perekben fő- és

jóságvesztéssel sújtották, ami az egész család földönfutóvá tételét eredményezte.

Közben a püspökök is egyre nagyobb függetlenséget követeltek az egyháznak,

ami persze Európában máshol is így volt, de Dániában különösen szerencsétlen módon az ország szétesésével esett egybe. 1256-ban – amikor Kristóf uralkodott – a legmagasabb dániai egyházi méltóság viselője, Jakob Erlandsen lundin érsek kinyilvánította az egyház teljes szabadságát és királyi hatalom alóli mentességét. Az ellentét odáig fajult, hogy Kristóf 1259-ben börtönbe vetette a főpapot, amiért a rydi kolostor apátja úgy állt bosszút, hogy mérgezett borral meggyilkolta a nála vendégeskedő uralkodót.¹

Ilyen körülmények között került a trónra a mindössze 10 éves V. Erik, Kristóf fia,

aki helyett az első öt évben édesanyja, Pomerániai Margit özvegy királyné kormányozta az országot. Ő szabadon engedte az érseket, azonban utóbbi nem bocsátott meg Kristóf családjának és önkéntes száműzetésbe vonult. V. Eriket így Esger ribei püspök koronázta meg, az Ábel-ág trónigényét támogató Jakob érsek és a királyné konfliktusa pedig jogi úton, a római Szentszék előtt folytatódott, miközben Ábel szintén Erik nevű kisebbik fia (Erik Abelsen) fogságba ejtette a kiskorú királyt és édesanyját.

A viszály a szokásos kompromisszummal zárult: a Szentszék V. Eriket ismerte el

Dánia királyának, Erik Abelsent pedig – a magyar alkotmánytörténetből is ismert módon – a slesvigi dukátussal kellett kárpótolni. V. Erik 1272-ben törvényt adott ki a felségvétségű büntetéséről. 1274-ben született fiát (a későbbi VI. Eriket) sikerült az egyházi és világi előkelők 1276. évi, a királyi udvarról ekkor már „Hof”-nak nevezett gyűlésén utódjaként elfogadtatnia a jelenlévők többségével.

Az egyik legnagyobb jyllandi birtokos, egyben az egyik országos méltóság betöltője,

Stig Andersen Hvide marsall azonban nem értett egyet a döntéssel, mint ahogy a felségvétségére vonatkozó új, szigorúbb eljárásrend bevezetését is ellenezte. A királlyal ellenséges mágnások parasztaikat is sikerrel fordították a király ellen: a magas adók miatt lázadás tört ki az ország több pontján. Eközben IV. Erik Ingeborg nevű leánya (aki ekkor Norvégia királynéja volt) is követelésekkel lépett elő fia (II. Valdemár legidősebb túlélő fiától származó unokái) számára.²

1282-ben Erik Abelsen fia, Valdemár is nagykorúvá vált, és azzal az igénnyel

lépett fel, hogy V. Erik iktassa őt be teljes joggal a slesvigi hercegségbe, amelyet kiskorúsága idején a király kormányzott. Mindezen okok miatt egyre gyakoribbá vált a Hof tanácskozása. Egy 1282. március 19-én megtartott ilyen gyűlésen az uralkodó már arra vállalt kötelezettséget, hogy azt minden évben legalább egyszer összehívja, mégpedig legalább egy hónappal korábban, hogy arra az ország bármely részéről bárki hajóval el tudjon utazni.

A főurak aztán az alig négy hónappal később, 1282 júliusában Nyborgban

megtartott Hof alkalomával – minden bizonnyal az angol Magna Carta mintájára³ – a királyi hatalommal való visszaélésekkel szembeni garanciák biztosítására vették rá az uralkodót. V. Erik királyi hatalmat korlátozó szabadságlevelet adott ki, amelynek ekkor még nem volt címe, azonban a későbbiekben „håndfæstning” (az alnémet Handfeste szó dán megfelelője) néven hivatkoztak rá.

A Handfeste a késő középkori jogi nyelvben tágabb értelemben minden

olyan dokumentumot magában foglalt, amelyet sajátkezűleg erősítettek meg („kezet adtak rá”), és így került át a skandináv nyelvekbe is. A középkori germán

jogban a Handfeste lehetett magánjogi jellegű is, a 13. századtól ugyanakkor egyre inkább örökérvényűnek tekintett, a király „kezével” megerősített privilégiumokra alkalmazták, elsősorban városokkal kapcsolatban.⁴

Olyan értelemben, ahogy az a dán alkotmánytörténetben ismertté vált (a király által a későbbiekben a trónra lépés feltételként az ország előkelői előtt tett kötelezettségvállaló nyilatkozat, azaz a magyar közjogi terminológia szerinti hitlevél), V. Erik 1282. július 29-ei oklevele tekinthető az első håndfæstningnek. Sajnos magából az oklevélből (II. András Aranybullájához hasonlóan) nem maradt fenn eredeti példány, ugyanakkor számos latin nyelvű átirat, valamint ódán és alnémet fordítás is fennmaradt.

A ma ismert legrégebbi latin nyelvű átiratot Aastred mester, a ribei egyházmegye káptalanának kanonokja készítette, aki több egyéb, 1288-1323 közötti keltezésű oklevél lejegyzője is volt. Mivel nevével először 1291-ben találkozunk a kéziratok között, azt feltételezzük, hogy a håndfæstning átiratát is az 1290-es években készítette.⁵

V. Erik szabadságlevele rövidebb nemcsak a Magna Cartánál, hanem a magyar Aranybullánál is: mindössze tizenhét szakaszból áll. Ezeket – ismét Helle Vogt előadását segítségül hívva – négy csoportra oszthatjuk. Az 1-5., 11. és 16. § a királyi hatalommal való visszaélés elleni szabályokat

tartalmazza, elsősorban a nemeseket védve az önkényes bírói eljárásoktól, tulajdonuk és szabadságuk elvételétől. A 6-9. § a parasztok, a 14-15. § a kereskedők (városi polgárok), a 17-18. § pedig az egyház jogait védelmezi.

A szabadságlevél legtöbbet idézett rendelkezése az első pont, amelyben az uralkodó arra vállalt kötelezettséget, hogy évente összehívja „a tanácskozást, melyet Hofnak neveznek”. E megfogalmazásból is jól látszik, hogy a Hof megtartása – a szerkesztői „törvénylátó napokhoz” hasonlóan – bevett szokás volt ekkor már. Valóban: már I. Valdemár idején, a 12. század második felében tartottak hasonló országos tanácskozásokat, amint azt Saxo Grammaticus is megörökítette híres krónikájában.⁶

A forrásokban e tanácskozások többnyire úgy jelennek meg, mint a király és „az ország legjobbjai” (meliores regni) közötti találkozó. A hercegek és a püspökök magától értetődően tartoztak e körbe, míg az egyéb magánosokat vagy más szabad embereket az uralkodók saját legjobb belátásuk szerint hívhatták meg.⁷

A szabadságlevél 1. szakaszából nem derül ki, hogy mi célból kell rendszeresen megtartani ezeket a gyűléseket. Míg a magyar Aranybulla szerint azért, hogy a király „az ügyeket meghallgassa”, az angol Magna Carta 12. cikke pedig a pajzspénzt (scutagium) és egyéb adókat említi, a dán oklevél csak a király által jogtalanul elvett javak

miatti panaszok előterjesztésének lehetőségére utal egy későbbi (16.) pontjában.

Az utóbb Danehofnak (a dánok udvarának) nevezett gyűléseknek azonban e konkrét panaszos ügyeken túlmutató jelentőségük volt a dániai alkotmányos életben. 1241-ben egy ilyen találkozó alkalmával adta ki II. Valdemár a Jyske Lov nevű híres tartományi jogkönyvet, emellett az 1250-es évektől privilégiumokat is adtak ki a királyok a Hofokon, sőt, mint láttuk, V. Erik magát a håndfæstninget is egy ilyen gyűlésen írta alá Nyborgban.

V. Erik håndfæstningje hasonlóan fontos dokumentuma a dán alkotmánytörténetnek, mint Angliáénak a Magna Carta vagy hazánkénak az Aranybulla. A dán királyi hatalom 1660-ig, az abszolút monarchia bevezetéséig korlátozott volt. 1448-ig változó volt, hogy az uralkodók aláírták-e håndfæstninget, 1448 és 1648 között viszont minden királynak ki kellett bocsátania ilyen oklevelet a koronázás feltételként. A håndfæstningek tehát ugyanolyan sarkalatos dokumentumaivá váltak a dán rendi alkotmányfejlődésnek, mint Magyarországon a királyi hitlevelek.

Az oklevél 1. szakasza fontos hivatkozási alapja lett a dán parlamentarizmus történetének, Ditlev Tamm jogtörténész professzor pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy – bár mai alkotmányfogalmunk szerint az 1849. június 5-ei Grundlov tekinthető az első dán kartális alkotmánynak – a királyi hatalom jogköreit korlátozó első jogi dokumentum V. Erik håndfæstningje volt, így azt sokan Dánia első alaptörvényeként (Danmarks første grundlov) tisztelik.⁸

Hivatkozások:

¹ Rying, Bent: Danish in the South and the North. The Royal Danish

Ministry of Foreign Affairs, København, 1988, 40. p.

² Bąk, Hubert – Gaca, Andrzej: Håndfæstning of July 29, 1282 and its significance for the development of Danish parliamentary and other political changes in the Kingdom. Studia Iuridica Toruniensia, 2020. 2. sz., 11-36., 21-22. pp.

³ Lásd pl. Kjersgaard, Erik: Denmark's Magna Carta. The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, København, 1982.

⁴ Armgart, Martin: Handfeste. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG), Band II. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010, 735-736. pp.

⁵ Møller-Jensen, Janus – Porsmose, Erlend: Danehoffet og Håndfæstningen 1282. Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie. Nyborg - før & nu. Årg. 15. 2012, 21-43., 36. p.

⁶ Latin és angol nyelven lásd: Saxo Grammaticus: The History of the Danes. Books I-IX. Vol. II. D. S. Brewer, Cambridge, 1980, 1506-1507. pp. (XVI. könyv, 4.2. fejezet)

⁷ Skovgaard-Petersen, Inge: The Danish kingdom: consolidation and disintegration. In: Helle, Knut (ed.): The Cambridge History of Scandinavia, Vol. 1. Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 353-368., 362. p.

⁸ Tamm, Ditlev: Juraens 100 bedste historier: Rettens kulturhistorie fra middelalderen til i dag. 21. Danmarks første grundlov. Gyldendal, København, 2016. 98-99., 98. p.

Képek elérhetősége:

1. oldal: V. Erik ábrázolása, 1282 k. <https://www.dandebat.dk/dk-images2/423p.jpg> (Letöltés ideje: 2022.06.28.)

2. oldal: V. Erik vágott szélű penningjei <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2006&lot=824> (Letöltés ideje: 2022.06.28.)